

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCAN ƏFSANƏLƏRİNİN
SİSTEMLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMİ**

İxtisas: 5719.01 – Folklorşünaslıq

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Elnarə Hüseyn qızı Əmirli**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilən dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2021

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun "Klassik folklor" şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Filologiya elmləri doktoru, dosent
Əfzələddin Dağbəyi oğlu Əsgərov

Rəsmi opponentlər: Filologiya elmləri doktoru, professor
Məhərrəm Paşa oğlu Qasımlı

Filologiya elmləri doktoru, dosent
Səhər Hidayət qızı Orucova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Qüdrət Umud oğlu Umudov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.27 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor
Muxtar Kazım oğlu İmanov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

Elmi seminarın sədri: Filologiya elmləri doktoru, professor
Mahmud Qara oğlu Allahmanov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan folklorunun ən zəngin və aktual janrlarından biri də əfsanələrdir. Əfsanələrin yaygın və işlək olması bu mətnlərin söyləndiyi kontekst, təhkiyə və janr xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Buna görə də gündəlik həyatımızda, həmçinin folklorumuzda sıx qarşılaşdığımız əfsanələrin, onların şifahi örnəklər arasında tutduğu yerin öyrənilməsi hər zaman aktual olmuşdur. Aparılan araşdırmalar janrın təbiəti haqqında yalnız müəyyən qədər təsəvvür yarada bilmişdir.

Bu günə qədər folklor toplayıcıları tərəfindən çox sayda əfsanə toplanmış və nəşr edilmişdir. Təəssüf ki, biz əfsanələrlə tanış olarkən çoxsaylı problemlərlə qarşılaşırıq. Bu problemlərdən biri ondan ibarətdir ki, Azərbaycan folklorşünaslığının əfsanənin janr hüdudları haqqında aydın təsəvvürü yoxdur. Çoxsaylı nəşrlərdə əfsanə janrına aid olan mətnlərin mif, rəvayət, əhvalat və s. kimi mətnlərlə yanaşı verilməsi, əfsanə adı altında verilən mətnlərin içərisinə oxşar janrlara aid mətnlərin qatılması və ya əksinə, rəvayət, mif və s. adlar altında verilən mətnlərin arasında əfsanə mətnlərinin yer alması bunu açıq şəkildə göstərir. Bundan başqa dövriyyədə çox sayda şifahi ənənəyə yad olan qondarma, saxtalaşdırılmış və hekayələşdirilmiş mətnlər var. Bu tədqiqat ilə həmin mətnlərin dəyərləndirilməsi – saxtanın əsldən ayrılması kimi bir problem qarşısında yığıq. Əfsanənin, bu günə kimi qaranlıq qalan janr, paralel olaraq mətn xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi istər-istəməz məsələyə aydınlıq gətirir. Bütün bu məsələlər əfsanələrin doğru-düzgün sistemləşdirilməsi məqsədi ilə edilir.

Əfsanələrin, eləcə də başqa janrlara aid örnəklərin sistemli kataloqunun yaradılması folklorşünaslığın ən aktual problemlərindən biridir. Hər şeydən öncə, sistemli kataloq Azərbaycan əfsanələrinin ümumi mənzərəsini görməyə şərait yaradır. Məlumdur ki, araşdırıcılar müxtəlif mövzularla bağlı nümunələrin əldə edilməsi üçün xeyli vaxt sərf edirlər. Məhz sistemli kataloqlar sayəsində müxtəlif qaynaqlara səpələnmiş çoxsaylı əfsanələr bir yerə yığılır və onlardan

istifadə asanlaşır. Bu və yuxarıda sadalanan məsələlər mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsinə gəldikdə, əfsanə janrının tədqiqinə dair ilk çalışmalara XIX əsrin birinci yarısından təsadüf olunur. “Əfsanə”nin ilk tərifini alman dili və ədəbiyyatı sahəsinə uğurlu əsərlər bəxş edən Grimm qardaşları vermişlər¹. Bundan başqa, Max Lüthinin², A.Cenepin, V.Kenetin, C.Tilhagenin araşdırmalarına rast gəlinir³.

Azərbaycan əfsanələrinin toplanılmasına XIX əsrdən başlanılmışdır. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində F.Köçərlinin, Y.V.Çəmənzməminlinin, V.Xulufunun⁴, T.Bayraməlibəyovun, R.Əfəndizadənin⁵ topladığı örnəklər sırasında əfsanələrin müstəsna yeri vardır. Bu dövrdə Azərbaycana müxtəlif məqsədlərlə gələn əcnəbi tarixçilər, səyyahlar, alimlər yerli əfsanələri yazıya alaraq öz dillərində nəşr etdirmişdilər. 1930-cu illərdə A.V.Baqrinin tərtib etdiyi “Azərbaycan və ətraf ölkələrin folkloru” toplusunun I və III cildlərindəki nümunələr arasında, həmçinin “Qafqaz ərəziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar” (CMOMPIK) məcmuəsində də əfsanələrə rast gəlinir. XX əsrin ikinci yarısında S.Paşayevin Azərbaycan əfsanələrinin toplanılmasında çox böyük xidmətləri olmuşdur. Müəllif əfsanə mətnlərindən ibarət bir neçə kitab nəşr etdirmişdir. Ə.Axundovun “Azərbaycan folklor antologiyası”, həmçinin AMEA Folklor İnstitutunun “Azərbaycan folklor antologiyası”, “Folklor örnəkləri”, Qarabağ: folklor da bir tarixdir” seriyası ilə nəşr olunan toplularında zəngin əfsanə nümunələri vardır.

---

¹ Ergin, M. Türk dünyası efsanelerinde deyişme motifi // M.Ergin. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, – Cilt I. – 1997. – s. 4-5

² Luthi, M. Masalın efsane, menkabe, mit, fabl ve fikra gibi türlerden farkı / M.Luthi; Çevireni Sönmez S. // Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar. – Ankara: Geleneksel Yayınları, – I kitap. – 2006. – s. 220-223.

³ Sakaoğlu, S. Anadolu-Türk Efsanelerinde taşkesilme motifi ve bu efsanelerin tip Kataloğu // S.Sakaoğlu. – Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, –1980. – s. 4-5

⁴ Əfəndiyev, P. Azərbaycan folklorşünaslığı / P.Əfəndiyev. – Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, – 1994. – s. 147, s.226, s. 325

⁵ Xəlilova, A. Əfsanələr // Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: [10 cildə]. – Bakı. – c. 1. – 2018. – s. 955

Azərbaycan əfsanələrinin tədqiqində H.Zeynallının, R.Əfəndiyevin¹, M.H.Təhmasibin², M.Rəfilinin³, V.Vəliyevin⁴ böyük xidmətləri olmuşdur. Y.Səfərov “Azərbaycan əfsanə və rəvayətləri və onların təsnifinə dair”, M.Əhmədov “Azərbaycan xalq əfsanələrində ailə-məişət mövzusu” adlı araşdırmalarında əfsanələrin məzmun və təsnifat özünəməxsusluğundan bəhs etmişlər.

Daha sonrakı dövrlərdə T.Fərzəliyev⁵, P.Əfəndiyev⁶ əfsanə janrı ilə bağlı araşdırmalarında əfsanələrin toplanması, nəşri, tədqiqi məsələlərinə aydınlıq gətirmişlər. Folklorşünas İsrafil Abbaslı öz tədqiqatlarında əfsanə və rəvayətlərin janr xüsusiyyətlərindən bəhs etmiş, onların oxşar və fərqli tərəflər ilə bağlı fikirləri təhlil etmişlər⁷. S.Paşayevin “Azərbaycan əfsanələrinin öyrənilməsi” adlı kiçik araşdırması öz dövrü üçün aktuallığı ilə diqqəti cəlb edirdi⁸. R.Qafarlı “Mif, nağıl, əfsanə”⁹ adlı araşdırmasının böyük bir hissəsini əfsanələrə həsr etmiş, bu örnəklərin janr xüsusiyyəti və saxtalaşdırılması məsələlərinə diqqət çəkmişdir. M.İsmayıl “Naxçıvan əfsanələri”¹⁰ araşdırması ilə problemə fərqli münasibət bildirmişdir. Bu məsələ ilə bağlı hazırlanmış “Əfsanələrin toplanması və tədqiqi” adlı məqalə “Sivilizasiya” jurnalında nəşr olunmuşdur¹¹.

---

¹ Əfəndiyev, P. Azərbaycan folklorşünaslığı / P.Əfəndiyev. – Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, – 1994. – s. 8

² Təhmasib M. Məqalələr. Tərtibçi: Cəfərli M. Bakı, Elm, 2005, – s. 156

³ Rəfil M. Əbəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. Bakı, 1958, – s. 219

⁴ Vəliyev V. Azərbaycan sovet poemalarında əfsanə mövzusu. Bakı. ADU, 1969, – s. 107

⁵ Fərzəliyev, T. Əfsanə anlayışı və Azərbaycan əfsanələrinin təsnifinə dair // – Bakı: Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, – 1978. №1, – s. 32-41.

⁶ Əfəndiyev, P. Azərbaycan folklorşünaslığı / P.Əfəndiyev. – Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, – 1994

⁷ Abbaslı, İ. Əfsanələr // Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. – Bakı: Elm, – I c. – 2004. – s. 206-211.

⁸ Paşayev, S. Azərbaycan əfsanələrinin öyrənilməsi / S.Paşayev. – Bakı. – 1985

⁹ Qafarlı, R. Mif, nağıl, əfsanə, epos / R.Qafarlı. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, – 2002

¹⁰ İsmayıl, M. Naxçıvan əfsanələri / M.İsmayıl. – Naxçıvan: Elm, –2008

¹¹ Əmirli, E. Əfsanələrin toplanması və tədqiqat tarixi // – Bakı: Sivilizasiya, – 2018. № 3 (39), – s. 150-156

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı bu günə qədər toplanmış və ayrı-ayrı kitablarda çap olunmuş Azərbaycan əfsanə mətnləridir. Məlum olduğu kimi, bu günə qədər Azərbaycan əfsanələrinin sistemli kataloqu yaradılmadığına görə, hər hansı əfsanə mətninin əldə olunması xeyli çətinlik yaradır. Azərbaycan əfsanələrinin sistemli kataloqunu yaratmaq və bunun üçün lazım olan bütün nəzəri və praktiki məsələlərin həlli bu araşdırmanın predmetidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi müxtəlif mənbələrdən əldə edilən əfsanələri iki prinsip əsasında (ümumi məzmun və yaranış xüsusiyyətlərinə görə) sistemləşdirməkdir. Bu məqsəd aşağıdakı vəzifələri əhatə edir:

– Sistemləşdirmə işi janrlara uyğun aparıldığından əfsanələrin oxşar janrlara aid mətnlərdən ayırd edilməsi;

– Mövcud fikrin Azərbaycan əfsanə mətnlərinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi: bu günədək əfsanə və oxşar janrlar haqqında söylənilən nəzəri fikirlərin Azərbaycan əfsanə mətnləri və oxşar janrlara aid mətnlərlə birlikdə nəzərdən keçirilməsi;

– Nəzəri fikir və şifahi örnəklərə kompleks yanaşma prinsipi ilə əfsanənin janr xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi və bəndlər şəklində təqdim olunması;

– Dəqiqləşdirilmiş janr xüsusiyyətlərinin təkrarlandığı mətnlərin bir-bir seçilməsi;

– Əfsanənin mətn xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

– Seçilmiş mətnlər içərisindən dəyişdirilmiş və qondarma mətnlərin aşkar edilməsi;

– Əfsanə süjetlərinin müəyyənləşdirilməsi;

– Əfsanə süjetlərində etiologiyanın kəmiyyətinin və süjetlə etiologiya əlaqəsinin müəyyənləşdirilməsi;

– Əfsanə süjetlərinin məzmun və etioloji xüsusiyyətləri əsasında sistemləşdirilməsi;

Tədqiqat metodları. Araşdırma Azərbaycan əfsanələrinin sistemləşdirilməsi probleminə həsr olunmuşdur. Azərbaycan əfsanələrini sistemləşdirmək üçün ilk növbədə əfsanə və epik folklorun digər janrlarına aid mətnlərin diferensiallıqları üzə çıxarılmalı,

əfsanələr ayırd edilməlidir. Bunun üçün əfsanə janrı haqqında söylənən nəzəri fikirlər bir araya gətirilmiş, müqayisələr aparılmışdır. Bundan başqa, əfsanə mətnlərinin epik növün oxşar janrlarına aid mətnlərdən seçilməsinə də müqayisə üsulu ilə nail olunmuşdur. Süjetlərin müəyyən olunmasında tipoloji üsuldən istifadə olunmuş, mətnlərdə təkrarlanmış tip uyğunluqları əsas götürülmüşdür. Bundan başqa, indiyə qədər tərtib olunmuş sistemli kataloqlarda əfsanələrin yeri müəyyənləşdirilmiş, müqayisələr aparılmışdır. Əfsanələrin bu günə qədər müstəqil şəkildə sistemləşdirilməməsinin səbəbləri məhz bu üsulla öyrənilmişdir. Araşdırmada müqayisəli və tipoloji yanaşma üsullarından kompleks şəkildə istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar: “Azərbaycan əfsanələrinin sistemləşdirilməsi problemi” mövzusu bu günə qədər Azərbaycan folklorşünaslığında araşdırılmadığına görə bu problemin həllini əsas götürərək aşağıdakı müddəalar müdafiyyə çıxarılır:

1. Mövcud nəzəri fikrə və mövcud mətnlərə istinad edib müəyyən etdik ki, əfsanə oxşar janrlardan fərqli olaraq özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir;

2. Əfsanənin özünəməxsus mətn xüsusiyyətləri vardır;

3. Dövriyyədə xeyli qüsurlu, anlaşılmayan və saxta mətnlər vardır;

4. Dövriyyədə xeyli dəyişdirilmiş mətnlər vardır və onların dəyişdirilmə əlamətlərinə görə – ədəbi dilə keçirilmiş, hekayələşdirilmiş və saxtalaşdırılmış mətnlər kimi təsnifi mümkündür;

5. Əfsanə süjeti öz funksiyasına görə fərqlənir – informativ xarakter daşıyır; hər hansı gerçəkliyin meydana gəlməsi haqqında məlumat verir;

6. Əfsanə süjetinin əsasını yaranışın təməlinə dayanan möcüzəli hadisə təşkil edir;

7. Azərbaycan əfsanələrini müəyyən olunmuş qəlib süjetlər əsasında məzmunu, yaranışın motivləşmə xarakterinə və yaranışın kəmiyyətinə görə təsnif etmək mümkündür;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işi Azərbaycan əfsanələrinin sistemləşdirilməsinə həsr olunmuş ilk elmi iş kimi bir sıra yeniliklərə malikdir:

– Araşdırmada mövcud nəzəri fikir və Azərbaycan əfsanə mətnləri kompleks şəkildə öyrənilmişdir. Araşdırmaya cəlb edilmiş mətnlərin bir-bir təhlil edilməsi hesabına əfsanənin epik növün oxşar janrları (mif, mifoloji əhvalat, rəvayət, inanc və s.) ilə diferensial xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirilmişdir. Dəqiqləşdirilmiş janr xüsusiyyətləri bəndlər şəklində təqdim olunmuşdur;

– Müəyyən edilmiş janr xüsusiyyətlərinin təkrarlandığı mətnlər – əfsanələr bir araya gətirilmişdir. Tədqiqatda aparılan bütün təsnifatlarda məhz seçilmiş mətnlərə istinad edilmişdir. Bu mətnlərin özünəməxsus cəhətləri öyrənilmiş, mətn xüsusiyyətlərindən bəhs olunmuş, anlaşılmaz, qüsurly və qondarma mətnlər aşkarlanmışdır.

– Seçilmiş əfsanə mətnləri arasından dəyişdirilmiş mətnlər ayırd edilmişdir. Dəyişdirilmiş mətnlər a) ədəbi dilə çevrilmiş; b) hekayələşdirilmiş; c) saxtalaşdırılmış şəkildə təsnif olunmuşdur. Ədəbi dilə keçirilmiş mətnlər də özlüyündə təsnif olunaraq iki hissəyə bölünmüşdür: üzərində morfoloji və leksik dəyişikliklər aparılmış mətnlər, üzərində sintaktik dəyişikliklər aparılmış mətnlər. Hekayələşdirilmiş mətnlər: məkanların, insanların və hər hansı hal və vəziyyətin publisistik üslublu təsviri şəkildə qruplaşdırılmışdır. Elmi işdə saxta (qondarma) və saxtalaşdırılmış (gerçək süjetlərə yad elementlərin əlavə olunması ilə ortaya çıxan) mətnlərin aşkar olunması da elmi yeniliklər sırasındadır. Bu mətnlər saxtalaşdırılma üsulları baxımından təhlil olunmuşdur. Qarşıya qoyulan əsas vəzifə – süjet tiplərinin müəyyənləşdirilməsi məhz qondarma mətnlərdən təmizlənmiş həqiqi mətnlər əsasında aparılmışdır;

– Dəyişdirilmiş mətnlərdən təmizlənmiş həqiqi əfsanə mətnləri əsasında Azərbaycan əfsanə süjetləri müəyyən olunmuşdur. Müəyyən edilmiş süjetlər a) müqəddəslər; b) xilasolmalar; c) günahkarlar; d) mübahisələr şəkildə təsnif olunmuşdur;

– Azərbaycan əfsanələrində qəhrəman ilk dəfə olaraq xarakterinə görə təsnif olunmuşdur: yaxşılar, yamanlar, acizlər;

– İlk dəfə olaraq Azərbaycan əfsanələrində qarşıdurmalar təsnif olunmuşdur. Müəyyən olunmuşdur ki, əfsanələrdə qarşıdurmalar bu şəkildə özünü göstərir: əfsanə qəhrəmanı – etnik düşmən; əfsanə qəhrəmanı – sosial düşmən; əfsanə qəhrəmanı – təbiət hadisələri;

– Azərbaycan əfsanələrində yaranışın əsasında dayanan möcüzəli hadisə ümumiləşdirilmiş və qruplaşdırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, möcüzəli hadisə: çevrilmə, dəyişmə, qeybolma və qeybdən yaranma şəklində özünü göstərir. Çevrilmələr bəndində kütləvi çevrilmələr, ardıcıl möcüzə və peyğəmbərin nəfəsi ilə yaranış bölmələri ayırd edilmişdir. Dəyişmələr əlamət və keyfiyyət dəyişmələri şəklində təqdim edilmişdir;

– Elmi-tədqiqat işinin yeniliklərindən biri də əfsanələrdə etiologiyanın kəmiyyətinin müəyyən olunmasıdır. Belə ki, yaranışın kəmiyyətinə görə a) tək etiologiyalı; b) çox etiologiyalı əfsanələr aşkarlanmışdır;

– Əfsanə süjetlərində etiologiyanın motivləşməsi şəkilləri: eyni süjetin müxtəlif etiologiyası, fərqli süjetin eyni etiologiyası probleminin təhlili də elmi tədqiqat işinin yenilikləri sırasında;

– Elmi işin əsasında duran əsas məsələ əfsanələrin kataloqlaşdırılması problemidir. Müəyyən olunmuş süjetlər əsasında Azərbaycan əfsanə süjetlərinin iki kataloqu hazırlanmışdır. Dünya folklorşünaslığında əfsanələr müstəqil şəkildə sistemləşdirilmədiyinə görə bu işin nəticəsi kimi tərtib olunmuş kataloqların daxili qanunauyğunluqları da elmi yenilik hesab oluna bilər.

– Kataloqlar Azərbaycan əfsanə süjetlərinin məzmun xüsusiyyətlərinə və etioloji xüsusiyyətlərinə görə tərtib olunmuşdur. Etioloji xüsusiyyətlər kataloqunda məzmun xüsusiyyətləri kataloquna məxsus kodlardan qəlib kimi istifadə olunmuşdur. Əfsanələrin təsnifatı ilə bağlı bütün bu məsələlər Azərbaycan folklorşünaslığında yenidir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq əfsanə haqqında mövcud nəzəri fikir və Azərbaycan əfsanə mətnləri sistemli şəkildə nəzərdən keçirilmişdir. Qeyd edək ki, indiyə kimi əfsanə mövzusunda tədqiqatlar müəyyən tərəfləri ilə diqqəti cəlb etsə də, məhz mətnlərin və nəzəri fikirlərin kompleks deyil, pərakəndəliyi nəticəsində janrın dəqiq xüsusiyyətləri aşkar olunmamışdır. Araşdırmalarda ancaq nəzəri fikrə istinad edilməsi əfsanə janrının hüdudlarının müəyyənləşdirilməsinə kifayət etməmişdir. Apardığımız araşdırmada kompleks yanaşma nəticəsində

əfsanəni digər janrlardan fərqləndirən özünəməxsus xüsusiyyətlər aşkar edilmiş, nəticə kimi müəyyən edilmiş prinsiplər gələcək tədqiqatlarda oxşar janrlara aid xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsinə, paralel olaraq bu janrlara məxsus mətnlərin ayırd edilməsinə yardım edəcəkdir. Həmçinin epik folklorun digər kiçik həcmli janrlarına aid örnəklərin sistemli kataloqlarının tərtibatında da bu təcrübənin əhəmiyyətli danılmazdır. Bütün bu cəhətləri nəzərə alsaq, yazılan dissertasiya işi əfsanələrlə bağlı aparılacaq hər hansı araşdırma üçün səmərəli mənbə olacaqdır. Eyni zamanda ali məktəblərdə mühazirə dərsləri üçün əlavə vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin məzmunu müxtəlif elmi mənbələrdə öz əksini tapmışdır. Mövzu ilə bağlı AAK-nın tələblərinə müvafiq olaraq müxtəlif elmi məcmuələrdə məqalələr və tezislər çap edilmiş, bir sıra beynəlxalq və yerli elmi konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Tədqiqat işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun “Klassik folklor” şöbəsində hazırlanmışdır. Dissertasiyanın mövzusu AMEA Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının 31 mart 2017-ci il tarixli iclasında (protokol № 3) təsdiq olunmuşdur. Mövzu Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurasının 19 aprel 2018-ci il tarixli iclasında (protokol № 4) təsdiq olunmuşdur.

Dissertasiyanın ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş (17386 işarə), I fəsil (92890 işarə), II fəsil (72715 işarə), III fəsil (47201 işarə), nəticə (9744 işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla ümumi həcmi 239936 işarədir. Dissertasiyaya əlavə 142637 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə dissertasiyanın ümumi səciyyəsi təqdim edilir, işin məqsəd və vəzifələri, aktuallığı, elmi yeniliyi, praktik və nəzəri əhəmiyyəti əsaslandırılır, müdafiəyə çıxarılan müddələrdən və dissertasiyanın aprobasiyasından bəhs edilir.

“Əfsanənin janr xüsusiyyətləri və mətnlər” adlanan birinci fəsil üç paragrafdan ibarətdir. **“Əfsanə janrının poetikası”** adlı birinci paragrafda dünya və Azərbaycan folklorşünaslığında əfsanə janrı ilə bağlı aparılmış tədqiqatlar və onların yerli mətnlərlə uyğunluğu problemindən bəhs olunmuş¹, bu günə qədər də əfsanə janrının əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməməsinin səbəbləri təhlil olunmuşdur.

Sistemləşdirmə işi janrlara uyğun aparıldığından araşdırmanın ilk mərhələsi əfsanə janrının bu günə qədər qaranlıq qalan janr sərhədlərinin aşkara çıxarılması oldu. Janr hüdudlarının müəyyənləşdirilməsi zamanı əfsanə janrı haqqında dünya və Azərbaycan folklorşünaslığına məxsus nəzəri fikirlərə istinad edilmişdir: mövcud fikir və mövcud Azərbaycan mətnləri birlikdə incələnmiş, əfsanə janrının xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir². Birinci fəsildə əfsanə janrının hüdudları müddəalar şəklində təqdim olunmuşdur. Mövcud nəzəri fikrin və epik folklorun kiçik həcmli janrlarına aid mətnlərin öyrənilməsi ilə belə nəticəyə gəlinir ki, əfsanələr bu gün mövcud olan hər hansı gerçəklik haqqında məlumat verir, həmin gerçək varlığın yaranışı və yaxud ona aid müxtəlif xüsusiyyətlərin yaranışı möcüzəli hadisənin baş verməsi ilə reallaşır. Əfsanə örnəkləri bu informasiyanı xalqın adət-ənənələrinə, inanc sisteminə uyğun şəkildə təqdim edir³. Belə ki, hər hansı varlıq haqqında danışılan əfsanə

---

¹ Əmirli, E. Əfsanə haqqında nəzəri fikirlərin yerli mətnlərə uyğunsuzluğu // – Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, – 2018. № 2 (53), – s. 83-90.

² Luthi, M. Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı / M.Luthi; Çevireni Sönmez S. // Halk Biliminde Kuramlar Ve Yaklaşımlar. – Ankara: Geleneksel Yayınları, – I kitab. – 2006. – s. 220-223.

³ Dégh, L. Legend and Belief, Dialectics of a Folklore Genre, / Dégh, L. – Bloomington: Indiana University Press, – 2001. – p. 80

həmçinin yaşadığımız cəmiyyətdə hansı cəhətlərin alqışlandığını, hansılara qadağa qoyulduğunu da göstərir – informativlik daxilində həm də müəyyən mənada ənənəvilik də aşılır.

Janrla bağlı irəli sürülmüş nəzəri fikirləri Azərbaycan əfsanələrinə tətbiq edərək əfsanənin epik folklor janrı olaraq əlamətlərini aşağıdakı şəkildə sıralamaq olar:

1) Əfsanələr miflər və rəvayətlər kimi etioloji xarakter daşıyır.

2) Bu yaranış mövcud nizam içərisində etnososial kodda verilir. Yaranış haqqında mətnin qəhrəmanları insanlar və insana məxsus xüsusiyyətləri və əlamətləri daşıyan varlıqlardır.

3) Bu varlıqların yaranışı qeyri-adi şəkildə baş verir.

4) Yaranış aktı əvvəl mövcud olan varlığın şəkil, yaxud keyfiyyət dəyişikliyi təmsalında gerçəkləşir.

5) Yaranış ənənəvi inanclar müstəvisində baş verir.

6) Əfsanə mətni informativ xarakter daşıyır və ona görə də qısa və epizodik olur.

7) Dünyada mövcud olan varlıqlarla bağlı olur¹.

“Əfsanə mətnləri” paragrafının **“Azərbaycan əfsanələrinin mətn xüsusiyyətləri”** adlı bəndində qeyd olunur ki, janr sərhədləri dəqiqləşdirildikdən sonra əldə etdiyimiz bütün bu bilgiler ənənəvi mətnləri tanımağa, dəyişdirilmiş mətnləri üzə çıxarmağa imkan vermişdir. Belə ki, bu bölmədə Azərbaycan əfsanələrinə məxsus mətn tipi, formullar, duanın, alqışın, qarğışın ifadə şəkilləri və poetik parçalar təhlil olunmuşdur. Ənənəvi əfsanə mətnlərini öyrənməklə qüsurlu və anlaşılmayan, eyni zamanda qondarma mətnləri də tanımaq mümkündür. Məlumdur ki, sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycan folkloruna xeyli saxta mətnlər daxil edilmişdir². I fəslin **“Dəyişdirilmiş mətnlər”** bəndində ənənədən uzaqlaşdırılmış mətnlərdən bəhs olunmuşdur. Dəyişdirilmiş mətnlər: ədəbi dilə keçirilmiş, hekayələşdirilmiş və saxtalaşdırılmış mətnlər şəklində

---

¹ Амирли, Э. Мировая фольклористика о жанре легенды и Азербайджанские легенды // – Алматы: Евразийский журнал филологии: Наука и Образование, – 2019. № 3 (175), – с. 18-24.

² Azərbaycan xalq əfsanələri / Tərtib edən S. Paşayev. – Bakı: Yazıçı, – 1985. – 286 s.

təsnif olunmuşdur. Bu mətnlərin aşkar olunması tərtib edəcəyimiz göstəriciyə yalnız ənənəvi mətnlərin daxil edilməsi tələbatından qaynaqlanır¹. Ənənəyə uyğun olmayan uydurulmuş mətnlərin aşkar edilməsi işin ən çətin və əhəmiyyətli cəhətlərindən biridir. **“Saxta mətnlər”** bəndində ənənəyə uyğun olmayan qondarma süjetlərdən bəhs olunur. Müşahidələrimiz nəticəsində belə qənaətə gəldik ki, AFA seriyasından olan bəzi mənbələr², S.Paşayevin tərtib etdiyi **“Azərbaycan xalq əfsanələri”**³ və s. nəşrlər saxta və saxtalaşdırılmış mətnlərin mövcud olduğu mənbələrdir.

“Əfsanənin süjeti və etiologiyası” adlandırılmış II fəsil iki paraqraftan ibarətdir. Həmin fəslin **“Əfsanə süjetinin xüsusiyyətləri”** adlı paraqrafında qeyd olunur ki, epik folklorun kiçik həcmli janrı olan əfsanələr özünəməxsus süjet quruluşuna malikdir. Əfsanələr bir qayda olaraq epizodik hadisədən ibarət olur. Əfsanələr etioloji xüsusiyyətə malik olduğu üçün həmin epizodik hadisə də yaranışın gerçəkləşməsi ilə nəticələnir⁴. Belə ki, qarşımıza çıxan hər hansı gerçəkliyə, onun mənşəyinə olan maraq əfsanə süjetinin işə düşməsi üçün zəmin yaradır: bu zəmin həm də əfsanənin söyləndiyi konteksti formalaşdırır. Söyləyici uyğun süjeti seçir və söyləyir. Əldə etdiyimiz mətnlərə istinad edərək deyə bilərik ki, əfsanə süjetinin inkişaf ardıcılığı aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1. Möcüzəni şərtləndirən səbəblər;
2. Möcüzə;
3. Yaranmış varlıq

---

¹ Hüseyinqızı (Əmirli), E Azərbaycan nəşrlərində anlaşılmayan əfsanə mətnləri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2019. № 2, – s. 337-345.

² Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. Göyçə folkloru / Toplayıb tərtib edən İsmayilov H. – Bakı: Səda, – c. 3. – 2000. – 683 s.; 10. Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. İrəvan-çuxuru folkloru / Toplayıb tərtib edənlər İsmayilov H., Ələkbərli Ə. – Bakı: Səda, – c. 10. – 2004. – 472 s.; 4. Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. Ağbaba folkloru / Toplayıb tərtib edənlər İsmayilov H., Qurbanov T. – Bakı: Səda, – c. 8. – 2003. – 476 s. və s.

³ Azərbaycan xalq əfsanələri / Tərtib edən S. Paşayev. – Bakı: Yazıçı, – 1985. – 286 s.

⁴ Bascom, V. Folklorun Biçimləri: Nesir Anlatılar // Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar. – Ankara: Geleneksel Yayınları, – I kitab. – 2006. – s. 113-133.

“Azərbaycan əfsanələrinin süjet tipləri” bəndində göstərilir ki, istinad edilən 60-a yaxın mənbədən Azərbaycan əfsanələrinə xas 135 süjet müəyyən edilmişdir. Süjetlərin bölgüsü və təsnifi zamanı yaranışı şərtləndirən səbəblər əsas götürülmüşdür. Bu səbəblər, həmçinin qəhrəmanın xarakteri ilə sıx bağlıdır. Tutaq ki, personaj pis əməlinə görə cəzalandırılıbsa, həmin süjetlər günahkarlar, çarəsiz vəziyyətdə qalaraq dua edib xilas olursa, həmin süjetlər xilasolmalar qrupuna daxil edilmişdir. Bundan başqa, elə əfsanələr vardır ki, orada bir neçə yaranış gerçəkləşdiyi üçün bəzən kəşişən məqamlara da rast gəlmək olur. Ona görə də məzmun təsnifatındakı bəzi şərtliklər qaçılmazdır.

Azərbaycan əfsanə süjetlərini məzmunu görə 4 qrupa bölmək olar: müqəddəslər, xilasolmalar, günahkarlar, mübahisələr. Müqəddəslərdən bəhs edən süjetlər ümumi süjetlərin 35,5 %-ni (48 süjet), xilasolmalar haqqında olan süjetlər 26,7 %-ni (36 süjet), günahkarlar haqqındakı süjetlər 28,2 %-ni (38), mübahisələrə həsr olunmuş süjetlər 9,6 %-ni (13 süjet) təşkil edir.

Əfsanə süjetlərinin öyrənilməsi ilə belə bir nəticəyə gəldi ki, göstərilən 4 qrupa aid süjetləri ortaq əlamətlərinə görə qrup daxilində yenidən təsnif etməyə ehtiyac vardır. Süjetlərin təsnifatı zamanı qarşıya çıxan ikinci problem bəzi süjetlərin məzmunu görə bir neçə qrupa aid edilməsinin mümkünlüyü idi. Süjetlərin təsnifatında, əsasən, qəhrəmanın vəziyyəti, xarakteri və baş verən hadisədə iştirakı nəzərə alınmışdır. Bütün bu sadaladığımız xüsusiyyətlər həm də möcüzəli hadisənin səbəbi kimi də özünü göstərir. Belə ki, bir çox süjetlər oxşar məzmunu malikdir, bu baxımdan da bəzi bölgülər şərti xarakter daşıya bilər. Bu kəşişmələri aradan qaldırmaq üçün biz bəzi süjetləri daha çox uyğun olan qrupa daxil etmişik. Süjetlər haqqında məlumat verərkən hər süjetin etioloji xüsusiyyəti də statistik cəhətdən dəyərləndirilmişdir. Qeyd edək ki, eyni süjetin müxtəlif variantlarında bir çox hallarda ayrı-ayrı yaranışlar gerçəkləşir¹.

---

¹ Emirli E. Azərbaycan əfsanələrinin versiyonlaşma özəllikləri // II Uluslararası Develi Aşık Seyrani və Türk kultürü konqresi // Aşık Seyrani bildiri, 3 kitap, – Kayseri: – 4-5-6 ekim, –2018, – s. 340-345

Həmçinin təketiologiyalı və çoxetiologiyalı əfsanələrin mövcudluğunu nəzərə alsaq, yaranışların kəmiyyəti süjetlərin kəmiyyətindən çoxdur.

I Müqəddəslər

Bu qrupa daxil etdiyimiz süjetlərin əksəriyyəti müxtəlif söyləyicilər tərəfindən ayrı-ayrı müqəddəslərə aid edilir. Tutaq ki, Məhəmməd Peyğəmbərdən bəhs edən süjet başqa variantında Həzrət Əliyə uyğunlaşdırılmışdır. Başqa sözlə, müqəddəslər haqqında xeyli ortaq süjetlər vardır. Müqəddəslərlə bağlı müəyyən etdiyimiz 48 süjeti belə təsnif etmək olar: Nuh peyğəmbər (12 süjet), Məhəmməd peyğəmbər (4 süjet), Həzrət Əli (8 süjet), Pir baba (3 süjet), Süleyman peyğəmbər (4 süjet). Digər 29 süjet ortaq süjetlər və ya adı çəkilməyən müqəddəslər haqqındadır.

Müqəddəslərdən bəhs edən iki əfsanədə kontaminasiya hadisəsi ilə qarşılaşdıq. Hər iki süjet Həzrət Əli ilə bağlıdır. 1) Həzrət Əli qılıncını dağa çəkir, daş atır, həmin yerdən su çıxır¹. 2) Həzrət Əli görür ki, dağ aşır, əli ilə dağı saxlayır, əlinin izi daşa düşür². Kontaminasiya³.

II Xilasolmalar

Bir qisim süjetlər çətin vəziyyətə düşənlərin xilas olmasından bəhs edir. Bu süjetlərə görə, personajın “xilasolma” istəyi müxtəlif səbəblərdən gerçəkləşir. Həmin səbəbləri nəzərə alaraq müəyyən etdiyimiz 36 süjeti də məzmun yaxınlığına görə belə təsnif etmək olar: uğursuz sevgi (7 süjet), düşmən təqibi (3 süjet), utanc (5 süjet), qorxu (4 süjet), zülm (4 süjet), digər xilasolmalar (13 süjet). Bu

---

¹ Gədəbəy folklor örnəkləri / Tərtib edənlər Kazımoğlu M., İsayeva S. – Bakı: Elm və təhsil, – c. 1. – 2016. – s. 45

² Qarabağ: folklor da bir tarixdir / Tərtib edənlər Rüstənzadə İ., Fərhadov Z. – Bakı: Elm və təhsil, – III kitab. – 2012. – s.84, s.86

³ Qarabağ: folklor da bir tarixdir / Tərtib edən Rüstənzadə İ. – Bakı: Elm və təhsil, – III kitab. – 2012. – s. 83, Qarabağ: folklor da bir tarixdir / Tərtib edən Rüstənzadə İ. – Bakı: Zərdabi LTD, – V kitab. – 2013. – s. 29

bölmədə süjetlər qrup daxilində də təkrarlanan cəhətlərinə görə qruplaşdırılmışdır.

III Günahkarlar

Günahkarlardan bəhs edən 38 süjetdə yaranışın əsas səbəbi cəzalandırmadır. Xilasolma qrupuna daxil etdiyimiz süjetlərdə personaj hər hansı çətin vəziyyətdən xilas olmaq üçün öz arzusu ilə çevrilməyə, yaxud dəyişilməyə məruz qalır. Günahkarlar qrupuna aid etdiyimiz süjetlərdə isə personaj hər hansı pis əməlinə görə fəvqəltəbii qüvvələr tərəfindən cəzalandırılır. Verilən cəzanın səbəblərinə görə günahkarlar qrupunun daxilində aşağıdakı kimi bölgü aparmaq olar: pintlilik (2 süjet), xəsislik (4 süjet), çörəyə hörmətsizlik (4 süjet), məsuliyyətsizlik (5 süjet), oğurluq (7 süjet), kələk (3 süjet), qısqanclıq (2 süjet), nankorluq (2 süjet), digər günahlar (9 süjet).

Günahkarlar haqqında bir süjetdə kontaminasiya hadisəsi ilə qarşılaşdıq. Vədinə xilaf çıxan çoban haqqındakı süjetə söyləyici ikinci bir süjeti calamışdır. Söyləyici ikinci süjetə keçidi “məkan” ünsürü üzərindən edir. Həmin süjetin müstəqil variantında çoban verdiyi vədə əməl etmir, qurban kəsmir, buna görə də cəzalandırılaraq daşa çevrilir¹. Burada isə söyləyici çobanın vədinə əməl edib qurbanı kəsdiyini deyir. İkinci süjetə görə, bir gəlin yaranmış həmin su hövzəsinin gözünü öz çomağı ilə bulandırır, ona görə də cəzalandırılır və daşa dönür. Kontaminasiya². Əgər bu süjetdə çoban digər süjetlərdəki kimi, vədinə xilaf çıxsaydı, özü daşa dönməli və süjet bitməli idi. Söyləyici birinci süjetin sonunu dəyişir və ikinci süjetin dövrüyyəyə girməsinə zəmin yaradır. Kontaminasiyalı süjetdə isə cəzalandırılan çoban yox, suyu bulandıran gəlidir.

IV Mübahisələr

Azərbaycan əfsanə süjetlərinin içərisində sayca ən az olan süjetlər mübahisələrlə bağlıdır. Bu süjetlərdə yaranış baş verən mübahisələr səbəbindən gerçəkləşir. Həmin süjetlərə görə, mübahisələrin səbəbi dəyişkəndir. Mübahisə mövzulu ən çox süjet Ay və Günəşlə bağlıdır. Mübahisələrlə bağlı müəyyən etdiyimiz 13 süjetin 8-i iki yaranışdan bəhs edir. Digər süjetlər isə təketiologiyalıdır. Bu süjetləri

---

¹ Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. Borçalı-Qarapapaq folkloru / Toplayıb tərtib edən Hacılar V. – Bakı: Nurlan, – c. 22. – 2011. – s. 55

² Azərbaycan mifoloji mətnləri / Tərtib edən, ön sözün və şərhlərin müəllifi Acalov A. – Bakı: Elm, – 1988. – s. 84

belə qruplaşdırmaq mümkündür: ailə mübahisələri (6 süjet), sevənlərin mübahisələri (5 süjet), qonşu mübahisələri (2 süjet).

Əfsanə süjetinin təsnifi qəhrəmanların xarakterinə görə aparılmışdır. Ona görə də əfsanə qəhrəmanının xarakterinə görə dəyərləndirilməsi əfsanə süjetinin tədqiqində və təsnifində vacib məsələdir.

İkinci fəslin birinci paraqrafının “**Əfsanədə qəhrəman və qarşıdurmalar**” bəndində qeyd olunur ki, əfsanə qəhrəmanı süjetin ən vacib ünsürüdür, belə ki, əfsanə süjetinin nəticəsi olan hər hansı yaranış qəhrəmanın fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan istinad etdiyimiz əfsanələrdə qəhrəmanlar, onların xarakteri, xarakterdən qaynaqlanan əməllər və nəticələri haqqında qısaca məlumat verməyi lazım bilirik¹.

Əfsanə qəhrəmanlarını öz səciyyəsinə görə üç qrupa bölmək olar: yaxşılar, yamanlar, acizlər. Əfsanələrdə baş verən möcüzələr də qəhrəmanların xarakterinə uyğun şəkildə – əməllərinin nəticəsi kimi gerçəkləşir.

Birinci qrup qəhrəmanları “yaxşılar” adlandırılır. Bu qrupa aid edilənlər aid olduqları cəmiyyətin qanunlarına hörmətlə yanaşır və ətrafdakılar tərəfindən təqdir olunurlar. Onların əməlləri də yaşadıkları toplumun ənənələrinə, inanc sisteminə münasibətlərindən doğur. Onlar göstərdikləri nümunəvi davranışlara görə fəvqəltəbii qüvvələr tərəfindən mükafatlandırılırlar. Belə əfsanələrdə mükafatın əsasında adətən, alqış dayanır – qəhrəman əməli qarşılığında alqış qazanır. “Daş sürü” əfsanəsində kasıb çoban evinə qonaq gələn Xızır peyğəmbərə quzu adı ilə pişik kəsdiyinə görə Xızır peyğəmbər tərəfindən mükafatlandırılır².

“Yamanlar” qrupuna adi edilmiş qəhrəmanlar öz xarakterləri ilə əlaqəli olaraq ənənədə möhkəmlənmiş stereotiplərə qarşı hörmətsizlik, məsuliyyətsizlik göstərirlər. Buna görə də onlar səlahiyyətli – ilahi, yaxud müqəddəslər tərəfindən qınanılır və

---

¹ Əmirli, E. Azərbaycan əfsanələrinə qəhrəman və qarşıdurmalar // – Bakı: Dədə Qorqud. Elmi-ədəbi toplusu, – 2019. № 3 (66), – s. 90-98

² Rza Xəlilovun Şamaxı bölgəsindən topladığı folklor örnəkləri // AMEA Folklor İnstitutunun Arxivi, 2006, iş (inv.) № 852, vərəq – 123.

cəzalandırılırlar. S.Sakaoğluna görə, “*əfsanələrdəki bütün “kötü”lər mütləq cəzalandırılırlar. Bu proses həyata keçirilərkən varlıqların canlı, cansız, insan, heyvan, bitki olması nəzərə alınmaz*”¹. Darcan qarı” əfsanəsinə görə, ac itə çörək vermədiyinə görə Darcan qarı itin qarğışına düşər olur. Darcan qarı şələsi dalında daşa dönmür².

“Acizlər” qrupuna daxil edilmiş əfsanə qəhrəmanları hər hansı çətinlik qarşısında çarəsiz qalanlardır. Bu qəhrəmanlar cəmiyyətdə və təbiətdə qarşılaşdıqları çətinliklərdən çıxış yolu tapa bilmir, çarəsiz qalıb inancına sığınır və dua edib çıxış yolu axtarırlar. Başqa sözlə, dua edib fəvqəlbəhş qüvvələrdən kömək istəyirlər. “Gəlin qaya” əfsanəsində dağda işləyən ərinə yemək aparən gəlin yağların basqınına məruz qalır, xilas olmaq üçün Allaha dua edib daşa çevrilmək istəyir. Gəlin etnik təcavüzdən qurtuluşu inancına sığınmaqda görünür³.

“Əfsanədə qarşılıqlar” başlığında cəmiyyətə, ətraf mühitə münasibətinə görə bir-birinə əks mövqedə dayananların təmsalında özünü göstərən qarşılıqlardan bəhs olunur. Bu ziddiyyətlər ənənələrə, inanca, insanlığa münasibətdə üzə çıxır. Qarşılıqlara məruz qalan personajlara diqqət etsək, görürük ki, bu vəziyyət yamanlar və acizlər üçün xarakterikdir. Bu iki qrupa aid qəhrəmanlar fikir ayrılığında olduqları təbəqə ilə qarşılıqlı vəziyyətində olurlar. Əfsanələrdə qarşılıqlar aşağıdakı kimi təzahür edir:

Əfsanə qəhrəmanı-etnik düşmən: etnik düşmən, qəhrəmanın elinə-obasına təcavüz edən xarici düşmənlər kimi verilir. “Gəlin daşı” əfsanəsində bir gəlin onu ələ keçirməyə çalışan yadelli düşmənin təqibindən qaçıb Tanrıdan kömək istəyir. Tanrı onu daşa döndərir⁴.

---

¹ Sakaoğlu, S. Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu // S.Sakaoğlu. – Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, –1980. – s.41

² Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. Göyçə folkloru / Toplayıb tərtib edən İsmayilov H. – Bakı: Səda, – c. 3. – 2000. – s.149

³ Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. Naxçıvan folkloru / Tərtib edənlər Fərzəliyev T., Qasımlı M. – Bakı: Sabah, – c. 1. – 1994. – s. 82

⁴ Yardımlı folklor örnəkləri / Tərtib edənlər Məmmədli E., Alarlı B. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – s. 68

Digər əfsanədə də düşmənin təqibindən qaçan qızlar yaxalanacaqlarını görüb Allaha dua edirlər ki, düşməyə qismət olmasınlar¹.

Əfsanə qəhrəmanı-sosial düşmən. Sosial düşmən qəhrəmanın yaşadığı cəmiyyətdə müxtəlif sosial təbəqələrin təmsilçilərindədir. Eyni məsələyə müxtəlif münasibət bu təbəqələrin daşıyıcıları arasında konfliktin yaranmasına səbəb olur. “İsax və Musax” əfsanəsində iki qardaş ağaların heyvanlarını itirdikləri üçün evə qayıtmağa qorxurlar. Allahdan quş olmaları üçün dua edirlər. Kəsib qardaşların qarşısında dayanan varlı ağadır².

Əfsanə qəhrəmanı-təbiət hadisələri: Qəhrəmanın yaşadığı cəmiyyətdə problemlər olduğu kimi, aid olduğu təbiətin də çətinlikləri vardır. Əfsanə qəhrəmanı təbiətdən doğan çətinliklər qarşısında aciz qalanda da inancına sığınıb kömək istəyir. “İlan qayası” əfsanəsində qız ilanını onu çalacağından qorxub xilas olmaq üçün dua edir³. “Daş dövə” əfsanəsində sarvan dövəsini çaydan keçirmək üçün Allaha dua edir ki, seli kəssin⁴.

İkinci fəslin birinci paraqrafının “**Möcüzə**” adlanan bəndində qeyd olunur ki, əfsanə süjetinin ən vacib ünsürlərindən biri də möcüzəli hadisədir. Əfsanələrdə qarşılaşdığımız möcüzəli hadisələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

I Çevrilmə – bir varlığın başqa bir varlığa çevrilməsi;

II Dəyişmə – bir varlığın üzərində hər hansı əlamətin və keyfiyyətin dəyişməsi;

III Qeybolma və qeybdən yaranma hadisəsi – hər hansı varlığın qeybolması və qeybdən yaranması

---

¹ Rza Xəlilovun Şamaxı bölgəsindən topladığı folklor örnəkləri // AMEA Folklor İnstitutunun Arxivi, 2006, iş (inv.) № 852, vərəq – 123.

² Şəki folklor örnəkləri / Toplayıb tərtib edən Süleymanova L. – Bakı: Elm və təhsil, – II kitab. – 2014. – s. 20

³ Qarabağ: folklor da bir tarixdir / Tərtib edən Rüstəməzadə İ. – Bakı: Elm və təhsil, – III kitab. – 2012. – s. 96

⁴ Rza Xəlilovun Şamaxı bölgəsindən topladığı folklor örnəkləri // AMEA Folklor İnstitutunun Arxivi, 2006, iş (inv.) № 852, vərəq – 123; Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. Şirvan folkloru / Toplayıb tərtib edənlər İsmayılov H., Qəniyev S. – Bakı: Səda, – c. 11. – 2005. – s. 102

İkinci fəslin birinci paraqrafının “**Çevrilmə**” adlı bəndində yaranmış varlığa görə çevrilmələri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. Kainat cisimlərinə çevrilmə – Aya, Günəşə, ulduzlara;
2. Daşa çevrilmə – dağa, qayaya, təpəyə;
3. Su hövzələrinə çevrilmə – çaya, gölə, bulağa;
4. Heyvana çevrilmə – heyvana, quşa, həşəratə;
5. Bitkiyə çevrilmə – a) ağaca, kola; b) gülə, ota;
6. Əşyaya çevrilmə – təsbeh

“**Kütləvi çevrilmələr**” başlığında qeyd edildiyi kimi, əfsanə çevrilmələrində diqqətçəkən məsələlərdən biri də toplum şəklində baş verən çevrilmələrdir. Toplum çevrilmələrə, əsasən, daşa çevrilmə motivinin yer aldığı əfsanələrdə rast gəlirik. Toplum şəklində daşa dönmələr, bir çox hallarda bir nəfərin duası nəticəsində olur. Bir nəfərin səbəbinə yaxınlıqdakı canlılar da daşa dönür. “İlan qayası” əfsanəsində ilanın sürünə-sürünə gəldiyini gören qız qorxub Allahdan daş olmasını istəyir. İlan da, qız da, yaxınlıqdakı qoyunlar da daşa dönür¹.

“**Ardıcıl möcüzə**” adlandırılmış bölməyə görə, kütləvi çevrilmələrdə eyni anda bir neçə varlıq öz şəklini dəyişib başqa şəkldə düşür. Kütləvi çevrilmədən fərqli olaraq, bir neçə əfsanədə eyni varlıq üzərində gedən ardıcıl – bir-birini təqib edən iki möcüzə hadisəsi qarşıya çıxır. Ardıcıl möcüzənin baş verdiyi bir əfsanəyə görə, İsa peyğəmbər varlı bir evə qonaq gedir. Ev yiyəsi xəsislikdən qonağa pişik kəsir. Peyğəmbər bu işdən xəbər tutur, nəfəs verib pişiyi canlandırır, əli ilə ona sığal çəkir, daha sonra onu dovşana çevirir². Digər bir əfsanədə də çevrilməni təqib edən dəyişmədir: iki qardaş mübahisə edirlər. Biri o birini yaba ilə vurub göyə qaldırır³.

---

¹ Qarabağ: folklor da bir tarixdir / Tərtib edən Rüstəmzadə İ. – Bakı: Elm və təhsil, – III kitab. – 2012. – s. 88

² Qarabağ: folklor da bir tarixdir / Tərtib edənlər Rüstəmzadə İ., Fərhadov Z. – Bakı: Elm və təhsil, – I kitab. – 2012. – s.24

³ Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. Zəngəzur folkloru / Tərtib edənlər Əsgər Ə., Kazımoğlu M. – Bakı: Səda, – c. 12. – 2005. – s. 30

Həmin qardaş Aydır, həm də yaba onun üzünə ləkə salır. Burada da çevrilmənin və dəyişmənin bir-birini təqib etdiyinin şahidi oluruq.

Peyğəmbərin nəfəsi ilə yaranma. Bildiyimiz kimi, çevrilmələrin böyük bir hissəsi alqış, qarğış nəticəsində gerçəkləşir. Üç əfsanə süjetində çevrilmə övliyanın öz nəfəsini verməsi aktının nəticəsində baş verir. Nəfəsvermə ilə cansız varlıq canlı varlığa çevrilir. Həmin süjetlərə görə, bu səlahiyyət peyğəmbərlərə məxsusdur. Peyğəmbər peyğəmbərliyini sübut etmək üçün quş düzəldir, ona nəfəs verib canlandırır. Yarasa belə yaranır¹.

İkinci fəslin birinci paragrafının **“Dəyişmə”** adlı bəndində qeyd olunur ki, əfsanədə dəyişmə bir varlığın hər hansı əlamət və keyfiyyətinin dəyişməsi ilə gerçəkləşir. Məsələyə geniş müstəvidə yanaşsaq, çevrilmə də dəyişmənin bir növüdür. Hər iki motiv möcüzəliliyin ifadəsidir, ancaq yaranan varlığın yaranış prosesində uğradığı dəyişiklik baxımından onları ayırmaq mümkündür. Əfsanələrdə çevrilmə nəticəsində yaranan varlıq əvvəlki varlığın müəyyən bir əlamətini daşıyır. “Şanapipik” əfsanəsinə görə, quşun başındakı darağabənzər kəkil gəlinin saçında qalmış daraqdır². Dəyişmə motivi keyfiyyət və əlamət dəyişməsinə görə qrup daxilində də təsnif olunmuşdur.

İkinci fəslin birinci paragrafının **“Qeybolma və qeybdən yaranma hadisəsi”** adlı bənddə hər hansı varlığın qeyb olması və ya qeybdən yaranması ilə gerçəkləşən yaranışlardan bəhs olunur. Qeybolma, qeybdən yaranma hadisələri ziyarətgahlarla bağlı əfsanələrə xasdır. Ziyarətgahların yaranışının əsasında dayanan möcüzəli hadisə qeybolma və qeybdən yaranma şəklində baş verir. Həmçinin, adətən bu hadisələrin səbəbi məlum olmur. Əfsanələrdə qeybolmalar insanın və meytin qeybolması kimi verilir. Bir əfsanəyə görə, ögey ana qıza əziyyət edir, hətta qızın inəklə dostluğunu

---

¹ Qarabağ: folklor da bir tarixdir / Tərtib edən Rüstəmzadə İ. – Bakı : Elm və təhsil, – IV kitab. – 2013. – s. 38

² Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. İrəvan-çuxuru folkloru / Toplayıb tərtib edənlər İsmayılov H., Ələkbərlı Ə. – Bakı: Səda, – c. 10. – 2004. – s. 72

qısqanır. Ər onun istəyi ilə inəyi kəsmək istəyir. İnək və qız qeybə çəkirlər. O vaxtdan bura ziyarətgaha çevrilir¹.

İkinci fəslin **“Əfsanələrdə etiologiya”** adlı ikinci paraqrafının **“Əfsanələrdə etiologiyanın kəmiyyəti”** bəndində qeyd olunur ki, göstəricidə nəzərdə tutulmuş məsələlərdən biri də əfsanələrdə yaranışların kəmiyyətinin nəzərə alınmasıdır. Ona görə də əfsanələrdə etiologiyanın sayı məsələsindən bəhs etməyə xüsusi ehtiyac vardır. Etiologiyanın sayına görə əfsanələr iki yerə bölünür: təkietologiyalı və çoxetologiyalı əfsanələr.

Azərbaycan folklorunda təkietologiyalı əfsanələr çoxdur. Göy cisimlərinin, məkanların, su hövzələrinin, heyvanların, quşların bitkilərin yaranışı haqqında əksər əfsanələr bir varlığın yaranışından bəhs edir. Dağın yaranışı haqda belə bir əfsanə var: “Çoban susuzlayır, Allaha yalvarır ki, su yetirsin, bir ağ qoç, bir qara qoç kəsəcək. Bulaq peyda olur, suyunu içir, əhdinə əməl edib qoçları kəsir. Bir gəlin bulağa su götürməyə gələndə bulağın gözünü çomağı ilə bulandırır. Bu iş tanrıya xoş gəlmir, onu daşa çevirir². Gördüyümüz kimi, əfsanədə tək bir varlığın – daşın yaranışı göstərilir. Başqa bir əfsanədə isə Şanapipik quşunun yaranması təsvir olunur. “Gəlin başını yuyan zaman qayınatası gəlib görür. Gəlin utandığı üçün Allaha yalvarır ki, onu ya daş, ya quş eləsin. Allah onu quşa çevirir. Darağı başında qaldığına görə şanapipik olur³.

İkinci fəslin ikinci paraqrafının **“Çoxetologiyalı əfsanələr”** bəndində qeyd olunur ki, əfsanələrdə iki və daha çox varlığın yaranışından bəhs olunur⁴. Çoxetologiyalı əfsanələrdə bəhs olunan yaranışları iki hissəyə bölmək olar:

1) eyni kateqoriyadan olan varlıqların yaranışı;

---

¹ Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. Gəncəbasar folkloru / Tərtib edənlər İsmayılov H., Quliyev R. – Bakı: Səda, – c. 9. – 2004. – s. 68

² Azərbaycan mifoloji mətnləri / Tərtib edəni, ön sözün və şərhlərin müəllifi Acalov A. – Bakı: Elm, – 1988. – s. 84

³ Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. İrəvan-çuxuru folkloru / Toplayıb tərtib edənlər İsmayılov H., Ələkbərli Ə. – Bakı: Səda, – c. 10. – 2004. – s. 71

⁴ Əmirli, E. Azərbaycan folklorunda çoxetologiyalı əfsanələr // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2018. №3 (107), – S. 360-363.

2) müxtəlif kateqoriyadan olan varlıqların yaranışı

İkinci fəslin ikinci paraqrafının **“Süjet və etiologiya”** bəndində əfsanə süjetində yaranışın gerçəkləşmə şəkillərindən bəhs olunur. Əfsanə süjetlərinin tədqiqi ilə belə nəticəyə gəlinir ki, eyni süjetə malik bir çox əfsanələrdə müxtəlif yaranışlar haqqında məlumat verilir. Yəni, bu əfsanələrdə təsvir olunan yaranışlar eyni süjetlə motivləşdirilmişdir. Müxtəlif yaranışları göstərən eyni süjetlərin sayı çox deyildir. “Hophop”, “Şanapipik”, “Tısbağa”, “Gəlin qayası”, “Kəklik” əfsanələrində danışılan yaranışlar eyni süjet vasitəsilə gerçəkləşir.

Bundan başqa, fərqli süjetə malik olub, eyni etiologiyadan bəhs edən əfsanələr də vardır. Başqa sözlə, əfsanələrdə bir süjetin müxtəlif etiologiyası olduğu kimi, müxtəlif süjetlərin də eyni etiologiyası ola bilər. Fərqli süjetin eyni yaranışından danışarkən “Ay və Gün” əfsanələrini qeyd etmək lazımdır. Ayın rənginin, üzünün ləkəsinin, Günəşin rənginin yaranışı ilə bağlı müxtəlif əfsanə süjetləri vardır.

Bir əfsanəyə görə, ana körpəsindən ayrılacağından qorxub Allaha dua edir ki, onları daşa çevirsin. Duası hasil olur¹. “Daş qız” əfsanəsində zalım ata qızını suya göndərir. Qızı suyu gətirəndə yıxılır, su tökülür. Qız zalım atanın qorxusundan dua edib daşa dönür².

Üç paraqraftan ibarət **“Əfsanələrin sistemləşdirilməsi”** adlanan III fəsildə qeyd olunur ki, folklor materiallarının sayının artması araşdırıcıların mətnlərdən istifadəsini çətinləşdirir, araşdırma üçün materialların əldə olunması həm gərgin əmək, həm də uzun müddət vaxt tələb edir. Bu hal folklor materiallarının janrlar üzrə kataloqlaşdırılması zərurətini ortaya çıxarır. Folklor mətnlərinin janrının öyrənilməsi və sistemləşdirilməsi, həmçinin təsnifatı məhz bu ehtiyacdən yaranır. Bu fəsildə dünya folklorşünaslığı təcrübəsindən bəhs edilmişdir. Bu fəslin ilk iki paraqrafında (**“Əfsanələrin**

---

¹ Azərbaycan xalq əfsanələri / Tərtib edən S. Paşayev. – Bakı: Yazıçı, – 1985. – s. 38

² Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə]. Naxçıvan folkloru / Tərtib edənlər Fərzəliyev T., Qasımlı M. – Bakı: Sabah, – c. I. – 1994. – s. 85

məzmunu görə sistemləşdirilməsi” və “Əfsanələrin etioloji xüsusiyyətə görə sistemləşdirilməsi”) dünya folklorşünaslığında əfsanələrin süjet və məzmun xüsusiyyətlərinə görə təsnifatı ilə bağlı təcrübələr təhlilə cəlb olunmuşdur.

Üçüncü fəslin **“Əfsanə göstəricilərinin prinsipləri və strukturu”** adlandırılmış üçüncü paragrafında hazırlanmış iki göstəricinin daxili qanunauyğunluqları haqqında məlu-mat verilmişdir. Dünya folklorşünaslığı tarixində əfsanələrin müstəqil kataloqu olmadığına görə, sıralama prinsipində istinad edilməsi mümkün olan bir mənbə yoxdur. Ona görə də göstəricilərdə süjetlərin sıralanması prinsipi sərbəst şəkildə müəyyən edilmişdir¹. Birinci göstəricidə müəyyən olunmuş süjetlər məzmunu görə qruplaşdırılmışdır.

“Əfsanə süjetlərinin məzmun xüsusiyyətinə görə göstəricisi” adlanan ikinci bənddə tərtib olunmuş göstərici haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq üçün kataloqdakı qrup və yarımqrupların qısa təsvirini veririk:

I Müqəddəslər (0-200)

1. Nuh peyğəmbər (0-30)
2. Məhəmməd peyğəmbər (30-60)
3. Həzrət Əli (60-100)
4. Süleyman peyğəmbər (100-120)
5. Pir baba (120-160)
6. Digər müqəddəslər (160-200)

II Xilasolmalar (200-400)

1. Uğursuz sevgi (200-230)
2. Düşmən təqibi (230-260)
3. Qorxu (260-300)
4. Zülm (300-320)
5. Utanc (320-340)
6. Digər xilasolmalar (340-400)

---

¹ Hüseyinqızı (Əmirli), E. Azərbaycan əfsanə göstəricisinin strukturu və prinsipləri (məzmun və etioloji xüsusiyyətlər əsasında) // Karabağ Uluslararası Sosial və Beşəri Bilimlerde Modern Araşdırmalar Kongresi // Qarabağ: – 17-19 iyun, cild 2, – 2021, – s. 290-298.

III Günahkarlar (400-600)

1. Xəsislik (400-430)
2. Pıntilik (430-460)
3. Məsuliyyətsizlik (460-480)
4. Çörəyə hörmətsizlik (480-500)
5. Oğurluq (500-530)
6. Kələk (530-560)
7. Qısqanclıq (560-570)
8. Nankorluq (570-580)
9. Digər günahlar (580-600)

IV Mübahisələr (600-700)

1. Ailə mübahisələri (600-640)
2. Sevənlərin mübahisələri (640-670)
3. Qonşu mübahisələri (670-700).

Yarımqruplar daxilində süjetlərin və onların variantlarının təsviri isə bu şəkildə verilmişdir:

162A Peyğəmbərə xəyanət. Sərçələr hay-küy salıb imamların gizləndiyi yeri düşmənlərə xəbər verirlər. ona də görə cəzalandırılırlar, onları öldürmək savab sayılır.

QFBT, IV kitab, mətn 16 (I), s. 19

162B Peyğəmbərə xəyanət. Kəklik qovaq ağacının koğuşunda gizlənən peyğəmbərin yerini düşmənlərə xəbər verir. Peyğəmbər kəkliyə qarğış edir. O vaxtdan həmin kəkliyin əti yeməlidir.

AFA, Zəngəzur folkloru, XII c., s. 36

“Əfsanə süjetlərinin etioloji xüsusiyyətə görə göstəricisi” adlanan üçüncü bənddə qeyd olunur ki, tərtib olunmuş ikinci göstəricidə əfsanələrin etioloji xüsusiyyətlərinə istinad olunmuşdur. Belə ki, bu göstəricidə təsnifat üçün əsas prinsip məzmun yox, yaranış məsələsidir. Süjetlərin təsviri zamanı həmin süjetlərdə gerçəkləşən yaranışlar barəsində də statistik məlumat verilmişdir. Ancaq hər bir yaranışın müstəqil şəkildə hansı süjetdə və hansı variantda verildiyini dəqiq göstərmək üçün etioloji göstəriciyə ehtiyac vardır. Qeyd edək ki, layihəyə görə, hər iki göstəricidə eyni kodlardan istifadə olunmuşdur. Göstəricinin təsviri və adlandırılması

birinci göstəricidəki kimidir. Göstəricilərin diferensiallığı isə sıralama prinsipi ilə bağlıdır. Burada bölgülər və sıralar yaranış xüsusiyyətinə görə müəyyənləşmişdir. İki və daha artıq etiologiyalı süjetlər isə aid olduğu iki və daha artıq qrupa daxil edilmişdir. Yaranışın sıra prinsipi mətnə uyğun qorunmuşdur. Süjetə görə, birinci hansı yaranış gerçəkləşib, göstəricidə də həmin yaranış birinci sırada verilmişdir.

Etioloji xüsusiyyətlərə görə tərtib olunmuş göstəricidə qrupların və yarımqrupların yeri belədir:

I Səma cisimlərinin mənşəyi haqqında

1. Ay və Günəş
2. Ulduzlar
3. Kosmoqonik məzmunlu digər yaranışlar

II Məkanların mənşəyi

1. Dağların, daşların, qayaların yaranışı
2. Su hövzələrinin yaranışı
3. Məkanlara aid hər hansı əlamətin yaranışı

III Bitki örtüyünün mənşəyi

1. Ağacların, kolların yaranışı
2. Güllərin, otların yaranışı
3. Bitki örtüyünə aid hər hansı əlamətin yaranışı

IV Heyvanların, quşların, həşəratların mənşəyi

1. Heyvanların yaranışı
2. Quşların yaranışı
3. Həşəratların yaranışı
4. Heyvan və quşlara aid hər hansı əlamətin yaranışı

V İnsana aid yaranışlar

VI Əşyanın yaranışı

VII Ziyarət yerləri ilə bağlı yaranışlar

Əfsanələrin süjet və etioloji göstəricilərinin tərtibində mövcud kataloqlaşdırma təcrübəsinin müsbət tərəflərindən faydalanaraq yeni bir sistem ortaya qoymağa cəhd göstərilmişdir. Hər iki göstəricilərin tərtibində “Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar” – QƏXTMT (CMOMPIK) məcmuəsindən, A.Baqrinin üç cildlik “Azərbaycanın və qonşu ölkələrin folkloru” toplusundan,

S.Paşayevin “Azərbaycan xalq əfsanələri”, “Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri”, “Azərbaycan xalq rəvayətləri” toplularından, AMEA Folklor İnstitutunun nəşr etdirdiyi AFA (Azərbaycan Folklor Antologiyası), FÖ (Folklor örnəkləri), QFBT (Qarabağ – folklor da bir tarixdir) seriyalarının bütün cildlərindən, Ə.Axundovun iki cildlik “Azərbaycan Folklor Antologiyası”ndan, “Dədə Qorqud” məcmuəsinin bütün saylarından və digər mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Gələcəkdə əldə edilməsi mümkün olan bütün mənbələrdəki əfsanələrə xas süjetlərin tərtib edilən hər iki göstəriciyə daxil edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində yekun olaraq əldə edilən elmi nəticələr və qənaətlər ümumiləşdirilir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı tezis və məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan əfsanə və rəvayətlərində ailə münasibətləri // – Bakı: Dədə Qorqud. Elmi-ədəbi toplu, – 2017. № 2 (61), – s. 125-132.

2. Əfsanələrin toplanması və tədqiqat tarixi // – Bakı: Sivilizasiya, – 2018. № 3 (39), – s. 150-156.

3. Azərbaycan folklorunda çoxetnologiyalı əfsanələr // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2018. №3 (107), – S. 360-363.

4. Əfsanə haqqında nəzəri fikirlərin yerli mətnlərə uyğunsuzluğu // – Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, – 2018. № 2 (53), – s. 83-90.

5. Azərbaycan nəşrlərində anlaşılmayan əfsanə mətnləri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2019. № 2, – s. 337-345.

6. Azərbaycan əfsanələrinə qəhrəman və qarşıdurmalar // – Bakı: Dədə Qorqud. Elmi-ədəbi toplu, – 2019. № 3 (66), – s. 90-98

7. Мировая фольклористика о жанре легенды и Азербайджанские легенды // – Алматы: Алматы: Евразийский журнал филологии: Наука и Образование, – 2019. № 3 (175), – с. 18-24

8. Azərbaycan əfsanələrinin süjet xüsusiyyətləri // – DergiPark – Uluslararası Türk Lehçe araştırmaları dergisi (TÜRKLAD) – 2020, cilt 4, sayı 1, – 120-127

9. Azərbaycan nəşrlərində dəyişdirilmiş mətnlər (əfsanə örnəkləri əsasında) // Bakı: Dədə Qorqud. Elmi-ədəbi toplu, – 2020. № 2 (69), – s. 130-136

10. Azərbaycan əfsanə və rəvayətlərində didaktiklik // Филология галымдарынын докторы, профессор Б.К.Момынованын 60 жылдык мерейтойына арналган «Қазіргі казак тіл білімінін инновациялық әлеуеті» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция, – Алматы: – 26-27 қазан, – 2017, – с. 170-174

11. Azərbaycan əfsanələrində dəyişmə motivi // Ümummilli lider H.Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş

Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri IX Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları, – Bakı: – 3-4 may, – 2018, – s. 177-179.

12. Azərbaycan efsanelərinin versiyonlaşma özəllikləri // II Uluslararası Develi Aşık Seyrani və Türk kültürü konqresi // Aşık Seyrani bildiriləri, 3 kitab, – Kayseri: – 4-5-6 ekim, –2019, – s. 340-345

13. Azərbaycan əfsanələrinin mətn xüsusiyyətləri // III Uluslararası Dergi Karadeniz Sosial Bilimler Sempozyumu, – Bakü: İlim və Tahsil, – 19-21 kəsım, – 2019, – s. 270-276.

14. Azərbaycan əfsanələrində etiologiyanın kəmiyyəti və motivləşməsi məsələsi // Ғалым-этнограф Б.К. Қалшабаеваның 60 жасқа толуына арналған «Ұлы дала кеңістігіндегі этноархеологиялық зерттеулер мен этносаралық қатынастар мәселесі» атты халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары / жауапты ред. Р.С. Жуматаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – б. 144-147

15. Azərbaycan efsanelerinde mucizevi olay // Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu, – Ankara: – 29-30 ekim, – 2020, – cilt 4, – s. 396-413

16. Miraculous event in Azerbaijan legends. International // Turkish Culture and Art Symposium, – Etimesgut, Ankara: – 29-30 october, – 2020, – p. 430-445

17. Azərbaycan əfsanələrində süjet və etiologiya məsələsi // IV Uluslararası Nevruz İlimi Araştırmalar Konqresi, – Qarabağ, Azərbaycan: – 8 – 21 mart, – 2021, – cilt 1, – s. 423-431

18. Azərbaycan əfsanə göstəricisinin strukturu və prinsipləri (məzmun və etioloji xüsusiyyətlər əsasında) // Karabağ Uluslararası Sosial ve Beşeri Bilimlerde Modern Araştırmalar Kongresi, – Qarabağ, Azərbaycan: – 17-19 iyun, – 2021, cilt 2, – s. 290-298

19. Əfsanələrin etioloji xüsusiyyətinə görə təsnifatı tarixi // “Ziyalı işığında” Ramazan Qafarlı-70, Beynəlxalq İctimai və Mədəni Elmlər Konfransı, – Bakı, Azərbaycan: – 15-16 iyun, – 2021, – s. 202-209

Dissertasiyanın müdafiəsi “24” yanvar 2022-ci il tarixində saat 10:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.27 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31, AMEA Folklor İnstitutu

Dissertasiya ilə AMEA Folklor İnstitutunun Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Ali Attestasiya Komissiyasının (aak.gov.az) və AMEA Folklor İnstitutunun (folklor.az) rəsmi internet saytlarında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “23” dekabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:

Kağızın formatı:

Həcm:

Tiraj: